

Żandarmeria Wojskowa w obronie Wybrzeża we wrześniu 1939 roku

Żandarmeria Wojskowa stanowi dziś, zgodnie z umocowaniem ustawowym¹, wyodrębnioną i wyspecjalizowaną służbę wchodzącą w skład Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej (RP). Przed tym wojskowym organem ochrony prawnej stawiane są obecnie zadania przewidziane dla Policji, ale realizowane w Siłach Zbrojnych RP, w stosunku do żołnierzy oraz pracowników wojska². Współczesna Żandarmeria Wojskowa posiada stabilne podstawy prawne działalności dopiero od początku 2002 roku, kiedy to weszły w życie przepisy ustawy kompetencyjnej. W przeszłości, zarówno usytuowanie Żandarmerii Wojskowej wśród innych służb oraz organów, jak i zakres jej właściwości, stawianych zadań, ulegały ciągłym zmianom. Należy podkreślić jednak, że pozycja ustrojowa tego organu budowana była na przestrzeni lat w nieodłącznej i stałej symbiozie z Siłami Zbrojnymi RP. Niezależnie od posiadanych nazw, zmian strukturalnych, zakresów działania, granic kompetencyjnych oraz przyznawanych środków prawnych, podstawowym zadaniem i celem stawianym przed Żandarmerią Wojskową było zawsze zapewnianie spokoju i porządku publicznego w strukturach wojska.

Rozmieszczenie jednostek organizacyjnych Żandarmerii Wojskowej determinowane jest miejscem stacjonowania jednostek Sił Zbrojnych RP. Konsekwencją takiego założenia jest fakt, że Żandarmeria Wojskowa towarzyszy Gdyni od chwili uzyskania przez miasto praw miejskich, a bezpośrednim powodem wskazanej dyslokacji była konieczność zabezpieczenia tworzenia struktur oraz funkcjonowania Marynarki Wojennej w I połowie XX wieku. Organizacja i funkcjonowanie Żandarmerii Wojskowej w tym czasie wiązały się nierozzerwalnie z uwarunkowaniami towarzyszącymi odzyskiwaniu przez Polskę niepodległości. Tworzące się państwo potrzebowało wypracowania podstawowych struktur organizacji administracji państwowej, a w szczególności sprawnej siły zbrojnej dla zapewnienia bezpieczeństwa wewnętrznego i zewnętrznego. Formowanie sił zbrojnych odbywało się w warunkach skomplikowanej sytuacji militarnej, w warunkach realnych, nieustannych działań wojennych. Wojsko Polskie poszukiwało optymalnych rozwiązań organizacyjnych i doktrynalnych. Poszukiwania utrudniała niestabilna sytuacja polityczna, a także brak ustawy zasadniczej, która regulowałaby sprawy obronności państwa i pozycję ustrojową wojska³. Licznym zmianom organizacyjno-prawnym w Siłach Zbrojnych RP towarzyszyły pytania o tożsamość Żandarmerii Wojskowej, podstawy prawne jej działalności, zakres kompetencyjny i struktury organizacyjne. Zmiany polityczno-gospodarcze, a także ustrojowe, wpływały znacząco na wszystkie czynniki powstawania i funkcjonowania Żandarmerii Wojskowej. Pozycja tego organu w przedmiotowym okresie kształtowała się różnorodnie. Celem nadrzędnym działalności była ochrona porządku i bezpieczeństwa publicznego w szeroko pojętym środowisku wojskowym. Organizujące się Siły Zbrojne RP nie były bowiem wolne od negatywnych zachowań osób wojskowych, jak również zagrożeń zewnętrznych. Miejsce Żandarmerii Wojskowej, jako organu ochrony prawnej, znajdowało się przy strukturach wojska. Podwaliną stworzenia formacji Żandarmerii Wojskowej II Rzeczypospolitej Polskiej były namiastki organów bezpieczeństwa towarzyszących wojskom

¹ Ustawa z 24 sierpnia 2001 roku *o Żandarmerii Wojskowej i wojskowych organach porządkowych* (Dz. U. z 2001 r., Nr 123, poz. 1353 z późn. zm.).

² zob. art. 2 ustawy z 6 kwietnia 1990 roku *o Policji* (Dz. U. z 1990 r., Nr 30, poz. 179 z późn. zm.).

³ ustawa z 17 marca 1921 roku *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej* (Dz. U. z 1921 r., Nr 44, poz. 267 z późn. zm.) podporządkowywała siły zbrojne władzom cywilnym; zwierzchnikiem Wojska Polskiego w czasie pokoju był Prezydent Rzeczypospolitej, faktyczne uprawnienia do kierowania siłami zbrojnymi posiadał Minister Spraw Wewnętrznych. Ustawa zasadnicza z 1921 roku nie zakwalifikowała jednak sił zbrojnych do centralnych organów państwa, co znacząco umniejszało ich pozycję ustrojową. Dopiero Ustawa Konstytucyjna z 23 kwietnia 1935 roku (Dz. U. z 1935 r., Nr 30, poz. 227) zaliczyła siły zbrojne do naczelných organów państwa, pozostających pod zwierzchnictwem Prezydenta Rzeczypospolitej. Ustawa stanowiła, że siły zbrojne stały na straży bezpieczeństwa i praw zwierzchnich Rzeczypospolitej. Umniejszona została jednocześnie rola Ministra Spraw Wojskowych na rzecz Generalnego Inspektora Sił Zbrojnych.

powstańczym XIX wieku. Tradycje powstańcze kontynuowały jednostki tworzone przy Legionach Polskich. Okres powstawania niepodległego państwa wymuszał istnienie zorganizowanych sił zbrojnych, którym nieodzownym elementem była Żandarmeria Wojskowa. Udział w działaniach wojennych powodował wyposażenie Żandarmerii Wojskowej nie tylko w kompetencje policyjne, ale również *stricte* militarne. Równolegle, utworzenie Policji Państwowej, spowodowało zawężenie kompetencji podmiotowych i przedmiotowych Żandarmerii Wojskowej tylko do spraw i osób wojskowych. Ciągłe restrukturyzacje tego wojskowego organu ścigania, mające miejsce po zakończeniu działań wojennych, miały na celu dostosowanie jego struktur organizacyjnych do organizacji Sił Zbrojnych RP w czasie pokoju. Proces reorganizacji utrudniony był z uwagi na brak właściwego, ustawowego umocowania Żandarmerii Wojskowej. Ponadto nieobecność organu w procesie karnym jako jego podmiotu oznaczał w rzeczywistości brak koncepcji na funkcjonowanie Żandarmerii Wojskowej. Nie brakowało natomiast koncepcji na marginalizowanie jej roli, poczynając od zamiarów włączenia w ogólne struktury dowodzenia, a skończywszy na postulatach likwidacji i przekazania wszystkich kompetencji Policji Państwowej. Przydzielenie nowych zadań, w tym między innymi ochrony wyższych dowództw spowodowało, że ponownie zaczęto dostrzegać konieczność istnienia sprawnej Żandarmerii Wojskowej. Kolejne reformy doprowadziły do uzyskania przez organ pełnej samodzielności, a finalnie uzyskania stabilnych podstaw prawnych działalności, czyniąc z niego w głównej mierze służbę sądowo-policyjną, pomocniczą dla sądów wojskowych i prokuratur wojskowych. Zasadniczym problemem był brak całkowitej samodzielności jednostek organizacyjnych Żandarmerii Wojskowej, wyrażający się w częściowej podległości dowódcom okręgów wojskowych i komendantom garnizonów. Zależność obejmowała i dotyczyła spraw mobilizacyjnych, administracyjnych, logistycznych, a także spraw związanych z realizacją przez Żandarmerię Wojskową działań wojskowo-policyjnych. Tak było również w Gdyni.

Rozwój floty Marynarki Wojennej wiązał się z koniecznością budowy dla niej portu wojennego na Oksywiu. W celu właściwego nadzoru nad tą budową, w latach 1924-1926, przeniesiono Dowództwo Floty i okręty z Pucka do Gdyni (początkowo do Gdyni-Grabówka, finalnie na Oksywie⁴). W 1932 roku zaczęto rozbudowę portu wojennego na Oksywiu oraz bazy na Helu, które, poza umocnieniami stałymi na Półwyspie Helskim, nie zostały jednak do wybuchu II wojny światowej dostatecznie umocnione⁵. Wybrzeże, a zwłaszcza Hel, miały stanowić samodzielny rejon obrony. Zadaniem Dowództwa Lądowej Obrony Wybrzeża była głównie obrona rejonu Gdyni i Kępy Oksywskiej oraz uniemożliwienie nieprzyjacielowi ustawienia tam ciężkiej artylerii do ostrzeliwania Półwyspu Helskiego, przewidzianego na wojenną bazę floty⁶.

W kontekście rozbudowy miasta Gdyni, wzrostu liczby ludności oraz rozwoju floty Marynarki Wojennej, zasadnym wydawało się również zwiększenie struktur organizacyjnych Żandarmerii Wojskowej. Konsekwencją było przekształcenie funkcjonującego w Gdyni posterunku Żandarmerii Wojskowej (wcześniej jednostkami nabrzeżnymi Żandarmerii Wojskowej był Pluton Żandarmerii Wojskowej w Wejherowie, z podległym posterunkiem Żandarmerii Wojskowej w Pucku⁷, następnie Pluton Żandarmerii Wojskowej w Pucku⁸), w 1927 roku w większą jednostkę organizacyjną, jaką był Pluton Żandarmerii Wojskowej⁹. Pluton, któremu podlegał posterunek Żandarmerii Wojskowej w Pucku, podporządkowany był dowództwu 8 Dywizjonu Żandarmerii, mającego siedzibę w Toruniu. Sytuacja

⁴ Szerzej: C. Ciesielski, W. Pater, J. Przybylski, *Polska Marynarka Wojenna 1918-1980*, Wyd. Bellona, Warszawa 1992, s. 19-20.

⁵ Szerzej: M. Cieśliewicz, A. Rzepniewski, P. Stawicki, J. Wojtasik, M. Wrzosek, *Zarys dziejów wojskowości polskiej w latach 1864-1939*, Wyd. MON, Warszawa 1990, s. 582-585.

⁶ M. Bielski, W. Rezmer, *Bitwy na Pomorzu 1109-1945*, Wyd. Marpress, Gdańsk 1993, s. 250-255.

⁷ Stan na dzień 1 marca 1921 roku – CAW I, 300.51.44, Dowództwo Dywizjonu ŻW Nr 8 Grudziądz.

⁸ Stan na dzień 20 marca 1924 roku.

⁹ CAW I, 300.51.38, *Rozkaz wykonawczy o wprowadzeniu w życie nowej organizacji żandarmerii na stopie pokojowej nr 2973/Tjn./Żand. Org./26 ze stycznia 1927 roku*.

podporządkowania Żandarmerii Wojskowej w Gdyni pod dowództwo Dywizjonu w Toruniu spotkała się z krytyką władz Marynarki Wojennej, dążącej do utworzenia samodzielnego jednostki organizacyjnej Żandarmerii Wojskowej przy Dowództwie Floty¹⁰. W konsekwencji podjętych w tej materii działań, w 1932 roku¹¹ pluton został wyłączony ze struktur Dywizjonu Żandarmerii Nr 8 w Grudziądzu, a następnie podporządkowany bezpośrednio dowódcy Floty Wybrzeża Morskiego (od kwietnia 1933 roku pluton podporządkowany został Dowódcy Obrony Wybrzeża Morskiego), nosząc od tej chwili miano Morskiego Plutonu Żandarmerii.

Fot.: kadra 1 morskiego plutonu Żandarmerii w 1933 lub 1934 roku¹²

Warto podkreślić, że Morski Pluton Żandarmerii stał się, w strukturze organizacyjnej Żandarmerii Wojskowej, odrębną jednostką, obok 10 dywizjonów Żandarmerii, dywizjonu Korpusu Ochrony Pogranicza i Centrum Wyszkożenia Żandarmerii¹³. Plutonowi podlegały posterunki Żandarmerii Wojskowej w Gdyni, Wejherowie, Pucku i Helu. Obok Morskiego Plutonu Żandarmerii w Gdyni, od kwietnia 1934 roku zaczął funkcjonować Morski Pluton Żandarmerii w Helu (w miejsce dotychczasowego posterunku), z podporządkowanym mu posterunkiem Żandarmerii Wojskowej w Pucku (wcześniej podporządkowanym Morskiemu Plutonowi Żandarmerii w Gdyni).

¹⁰ Zob. *Pismo szefa kierownictwa MW do dowódcy ŻW nr 1047/Tjn. Org. z 15 maja 1929 roku*, CAW I, 300.51.39.

¹¹ CAW, MSWojsk, Dow. Żand, *utworzenie Morskiego Plutonu Żandarmerii*, L. dz. 885/Tjn./Org. z 29 kwietnia 1932 roku.

¹² Fotografia pochodzi ze zbiorów na <http://odkrywca.pl/zandarmeria-wojskowa,361815.html>, udostępnienie 8 lipca 2013 r., godz. 13.00.

¹³ E. Jaroszuk, *Dywizjon Żandarmerii Wojskowej Nr 8. Z kart II Rzeczypospolitej*, „Biuletyn Żandarmerii Wojskowej” 2006, nr 12, s. 41.

Fot.: żandarmi na tle budynku, gdzie mieścił się posterunek Gdynia-Miasto¹⁴

W związku z koniecznością właściwego zabezpieczenia infrastruktury Marynarki Wojennej, w tym rozbudową portu wojennego, 15 czerwca 1937 roku utworzono Morski Dywizjon Żandarmerii Wojskowej w Gdyni, którego dowódcą był mjr Władysław Herzok¹⁵, w skład którego wchodził 1 morski pluton w Gdyni Oksywiu (dowódca - kpt. Wilhelm Szafer, następnie por. Marian Litwiniak), 2 morski pluton na Helu (dowódca - por. Bolesław Żarczyński, z podległym posterunkiem w Pucku) i 3 morski pluton w Gdyni (dowódca – por. Adam Krzywicki, z podległym posterunkiem w Wejherowie). Morski Dywizjon Żandarmerii Wojskowej 1 września 1939 roku wchodził w skład jednostek podległych Dowódcy Floty¹⁶.

¹⁴ Fotografia pochodzi ze zbiorów na <http://odkrywca.pl/zandarmeria-wojskowa,361815.html>, udostępnienie 8 lipca 2013 r., godz. 13.00.

¹⁵ Takie brzmienie nazwiska podaje B. Żarczyński, *Wspomnienia ze służby w 2-gim Morskim Plutonie Żandarmerii, przed wojną i w okresie działań wojennych 1939 r.*, Kraków 1969, maszynopis, Muzeum Marynarki Wojennej, sygn. 200, s. 1.; także A. Chudy, *Ocaliń od zapomnienia. Żołnierze i marynarze Lądowej Obrony Wybrzeża polegli w walkach w czasie 1-19 września 1939 r.*, materiały Muzeum Marynarki Wojennej, sygn. 619a, brak numeracji stron, maszynopis.

¹⁶ Por.: *Relacja pplk Kazimierza Pruszkowskiego*, maszynopis, Archiwum MW w Gdyni, sygn. 750 R, s. 1.

Fot.: patrol Żandarmerii, Gdynia 1936 r.¹⁷

Działalność Żandarmerii Wojskowej okresu XX lecia wojennego, do czasu wejścia w życie dekretu Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z 12 grudnia 1930 roku o żandarmerji¹⁸, oparta była na regulaminach¹⁹, instrukcjach²⁰, a także zarządzeniach Ministra Spraw Wojskowych²¹. Na tle innych organów państwowych, w tym zbliżonej

¹⁷ Fotografia pochodzi ze zbiorów na <http://odkrywca.pl/zandarmeria-wojskowa,361815.html>, udostępnienie 8 lipca 2013 r., godz. 13.00.

¹⁸ Dz. U. z 1931 r., Nr 2, poz. 6.

¹⁹ Np. *Regulamin Żandarmerii Polowej Legionów Polskich z września 1914 roku*; *Regulamin zewnętrzny żandarmerii z listopada 1917 roku*; CAW, Dziennik Rozkazów Ministerstwa Spraw wojskowych Nr 65 z 12 czerwca 1918 roku, poz. 2067; I.300.51.29, *Regulamin i Organizacja Żandarmerii Wojskowej* z 17 kwietnia 1919 roku.

²⁰ *Instrukcja specjalna dla Żandarmerii pełniącej służbę w głębi kraju*, Warszawa 1919, Sztab Generalny Oddział VII, s. 3-14, CBW; *Instrukcja Żandarmerii*, Warszawa 1927, Ministerstwo Spraw Wojskowych, Ż. 1/1927, CBW.

²¹ CAW, Dow. Żand. I.300.51.39, *Organizacja żandarmerii na stopie pokojowej*, L. 600 Org. 25 z 10 kwietnia 1925 r.

kompetencyjnie Policji Państwowej²², Żandarmeria Wojskowa do 1930 roku nie posiadała właściwie unormowanych podstaw prawnych funkcjonowania. Zgodnie z treścią dekretu, Żandarmeria Wojskowa była organem wojskowym, wchodzącym w skład sił zbrojnych, przeznaczonym do utrzymania bezpieczeństwa, spokoju i porządku publicznego. Właściwość rozciągała się na osoby podlegające orzecznictwu sądów wojskowych oraz osoby cywilne, co do których była dopuszczalna ingerencja władz i organów wojskowych w myśl obowiązujących przepisów. Zgodnie z treścią art. 2 i art. 3 rozporządzenia Rady Ministrów z 10 maja 1920 roku *w przedmiocie wprowadzenia w życie na obszarze Rzeczypospolitej ustawy wojskowego postępowania karnego dla wspólnej siły zbrojnej, z dnia 5 lipca 1912 roku*²³, właściwości sądów wojskowych za przestępstwa, przewidziane w kodeksie karnym wojskowym i za przestępstwa, przewidziane w powszechnych ustawach karnych, podlegali:

- wojskowi za przestępstwa, popełnione w czynnej służbie w armii lub marynarce;
- dezertrzy, zbiegli ze służby wojskowej;
- inwalidzi wojskowi, umieszczeni w zakładach dla nich przeznaczonych;
- jeńcy wojenni i zakładnicy, pozostający pod nadzorem wojskowym;
- wszystkie osoby, należące do załogi statku wojennego, znajdującego się w służbie, albo statku, wcielonego czasowo do marynarki wojennej w razie mobilizacji lub wojny;
- wszystkie osoby, należące do orszaku oddziału wojskowego zmobilizowanego lub przebywającego poza granicami Rzeczypospolitej;
- inne osoby z mocy specjalnych ustaw.

a także:

- powołani do służby wojskowej za niesłuchanie rozkazu, powołującego do tej służby lub za inne cięższe przestępstwa, popełnione przez niesłuchanie takiego rozkazu;
- osoby wojskowe, niebędące w czynnej służbie wojskowej, za przestępstwa wojskowe, popełnione w czasie zebrań kontrolnych;
- niebędący w czynnej służbie wojskowej oficerowie i równorzędni za przestępstwa wojskowe, których dopuścili się w mundurze wojskowym; tudzież za wszystkie przestępstwa, jakich dopuścili się w mundurze wojskowym przeciw sądom i władzom wojskowym, zajęтым ściganiem przestępstw, podlegających właściwości sądów wojskowych i w czasie pełnienia przez nich obowiązków służbowych.

Żandarmeria Wojskowa, w zakresie dochodzenia i ścigania przestępstw, była organem wykonawczym wojskowych władz sądowych i prokuratorskich, w granicach obowiązujących przepisów postępowania karnego i przepisów szczególnych; w sprawach tych organy Żandarmerii Wojskowej były uprawnione do bezpośredniego porozumiewania się z władzami, urzędami i organami państwowymi i samorządowymi.

14 września 1931 roku²⁴, a następnie 17 listopada 1936 roku wydane zostały rozporządzenia Ministra Spraw Wojskowych, w porozumieniu z Ministrem Spraw Wewnętrznych i Ministrem Sprawiedliwości *w sprawie wykonania dekretu Prezydenta Rzeczypospolitej z 12 grudnia 1930 roku o żandarmerii*²⁵. Rozporządzenia zawierały szereg funkcjonalnych unormowań w zakresie służby sędowo-policyjnej, wojskowo-policyjnej, ochronnej i asystencyjnej.

²² Policja Państwowa powołana została ustawą z 24 lipca 1919 roku *o policji państwowej* (Dz. Pr. P.P. z 1919 r., Nr 61, poz. 363 z późn. zm.).

²³ Dz. U. z 1920 r., Nr 59, poz. 368.

²⁴ Dz. U. z 1931 r., Nr 86, poz. 677.

²⁵ Dz. U. z 1936 r., Nr 88, poz. 618.

Działalność służbowa Żandarmerii Wojskowej, w zakresie utrzymania porządku, spokoju i porządku publicznego polegała na obowiązku zapobiegania i ścigania przestępstw popełnionych przez osoby podlegające jej właściwości, obowiązku współdziałania z dowódcami jednostek i miejscowymi władzami wojskowymi, na ochronie osób i rzeczy oraz na udzielaniu pomocy władzom cywilnym w ramach obowiązujących przepisów o udzielaniu pomocy wojskowej władzom cywilnym, w tym tłumieniu rozruchów, strajków, a także współdziałaniu w razie klęsk żywiołowych.

W ramach zapobiegania przestępstwom, organy Żandarmerii Wojskowej miały eliminować warunki sprzyjające ich popełnianiu, w drodze bezpośrednich interwencji lub informowania kompetentnych władz wojskowych. Zapobieganie odbywało się przede wszystkim w drodze patrolowania rejonów służbowych powierzonych ochronie temu organowi. W przypadku zaistnienia przestępstwa²⁶, Żandarmeria Wojskowa miała obowiązek ustalenia stanu faktycznego, wykrycia i zabezpieczenia śladów i dowodów oraz ustalenia albo ujęcia sprawcy czynu. Jednostki organizacyjne Żandarmerii Wojskowej były właściwe do prowadzenia postępowań o czyny popełnione przez osoby wojskowe zarówno na zewnątrz, jak i wewnątrz formacji wojskowej. W toku dochodzeń prowadzonych o czyny zaistniałe na zewnątrz formacji, dowódcy byli obowiązani do udzielenia Żandarmerii Wojskowej poparcia i pomocy. Wewnątrz formacji, w przypadku zaistnienia przestępstw ciężkich i zawiłych, dowódcy powinni ograniczyć się do zabezpieczenia dowodów i śladów przestępstwa, a także osoby sprawcy, a następnie wezwać wymieniony wojskowy organ ścigania. Przy innych przestępstwach mających miejsce wewnątrz formacji, dowódcy winni w jak najszerszej mierze korzystać z pomocy Żandarmerii Wojskowej²⁷. Zgodnie z zapisami Kodeksu wojskowego postępowania karnego²⁸, który zaczął obowiązywać 1 stycznia 1937 roku, jeżeli okoliczności przypadku wymagały przeprowadzenia szczególnie dokładnego dochodzenia, przeprowadzenia dochodzenia poza obrębem jednostki wojskowej (formacji, zakładu, urzędu), zastosowania szczególnie środków celem zebrania dowodów winy lub poszlak albo wykrycia lub zabezpieczenia osoby podejrzanego czy też wezwania pomocy służbowej cywilnych organów bezpieczeństwa publicznego, władze wojskowe bezzwłocznie poruciły Żandarmerii Wojskowej przeprowadzenie dalszego dochodzenia. Żandarmeria Wojskowa była zobowiązana do niezwłocznego zawiadomienia właściwego prokuratora wojskowego o przestępstwie i przedsięwziętych czynnościach. W przypadku zaistnienia przestępstwa wewnątrz budynków zajętych przez wojsko albo marynarkę wojenną lub w obrębie jednostki wojskowej (formacji, zakładu, urzędu), ściganego z urzędu, ale nie należącego do właściwości sądów wojskowych, władze wojskowe lub Żandarmeria Wojskowa zobligowane były do zabezpieczenia śladów i dowodów przestępstwa oraz zawiadomienia cywilnych organów ścigania o przestępstwie i przedsięwziętych czynnościach. Na mocy przepisów Kodeksu wojskowego postępowania karnego, prowadzone przez prokuratora wojskowego lub Żandarmerię Wojskową dochodzenie polegało na:

- rozpytywaniu podejrzanych i osób, które mogły coś wiedzieć o przestępstwie lub jego sprawcy;
- zbieraniu niezbędnych informacji co do osoby podejrzanego, a zwłaszcza co do pobudek jego działania, stosunku do pokrzywdzonego, stopnia rozwoju umysłowego, charakteru, dotychczasowego życia i zachowania się po spełnieniu dokonaniu przestępstwa;

²⁶ Na marginesie warto nadmienić, że do przestępstw, jakie pozostawały w zainteresowaniu Żandarmerii, m. in. ze względu na ich charakter, należały przestępstwa przeciwko państwu, sile zbrojnej, władzom i urządzeniom (szpiegostwo, naruszenie obowiązku zachowania tajemnicy wojskowej i państwowej), życiu i zdrowiu, dokumentom, zbiegostwa, samouszkodzenia, przekraczania władzy i naruszania obowiązków służbowych; szerzej: H. Skrzeczowski, *Współdziałanie wojskowych służb informacyjnych z Policją Państwową w II Rzeczypospolitej*, Wyd. A. Marszałek, Toruń 2003, s. 50-51.

²⁷ S. Galos, *O żandarmerji, jej obowiązkach i prawach*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 1931, nr 3, s. 43.

²⁸ dekret Prezydenta Rzeczypospolitej z 29 września 1936 r. – *Kodeks wojskowego postępowania karnego* (Dz. U. z 1936 r., Nr 76, poz. 537 z późn. zm.).

- dokonywaniu wywiadów i innych czynności, wynikających z istoty dochodzenia.

W trakcie prowadzonego dochodzenia Żandarmeria Wojskowa miała prawo do zwracania się do władz i organów wojskowych oraz cywilnych o udzielenie potrzebnych wyjaśnień i wiadomości oraz o realizację poszczególnych czynności wynikających z istoty dochodzenia, a także prawo do wzywania osób do stawienia się oraz składania wniosku o przymusowe sprowadzenie i ukaranie za niestawiennictwo. Z przebiegu czynności podejmowanych w dochodzeniu Żandarmeria Wojskowa sporządzała zapiski. Zapiski z przesłuchania podejrzanego i świadków, sporządzone przez żandarmów w toku dochodzenia zleconego przez prokuratora wojskowego, były odczytywane osobie przesłuchanej i przez nią podpisane.

Powodem podjęcia czynności dochodzeniowych mogły być informacje własne o przestępstwie (obowiązek powiadomienia prokuratora wojskowego), wezwanie do podjęcia takich czynności, wyrażone przez przełożonych sprawców czynów albo polecenie prokuratora wojskowego lub sądu wojskowego.

W przypadku zaistnienia przestępstwa przeciwko państwu, Żandarmeria Wojskowa obowiązana była do podjęcia współpracy z wojskowymi organami informacyjnymi. Organy Żandarmerii Wojskowej współpracowały również z cywilnymi władzami, urzędami i organami powołanymi do prowadzenia dochodzeń i ścigania przestępstw, w tym w szczególności Policją Państwową i organami ochrony granic. Przedmiotowa współpraca polegała na udzielaniu przez Żandarmerię Wojskową informacji oraz dokonywaniu poszczególnych czynności, związanych z jej uprawnieniami, a ze strony innych organów, w tym w głównej mierze Policji Państwowej, na udzielaniu organom Żandarmerii Wojskowej wiadomości ze swoich rejestrów. Ponadto organy te dostarczały jednostkom Żandarmerii Wojskowej rejestracji periodycznej dotyczącej inwigilacji ogólnej, dokonywały na rzecz Żandarmerii Wojskowej prac laboratoryjnych i ekspertyz fachowych, w zakresie przewidzianym przepisami szczególnymi Policji Państwowej. W przypadku wzajemnych asyst, związanych z realizacją poszczególnych czynności badawczych lub wykonawczych, współdziałanie polegało na udzielaniu pomocy organowi wykonującemu daną czynność przy usuwaniu stawianego oporu oraz ochrony tych czynności. Współdziałanie dotyczyło spraw, wynikających z powszechnego wymiaru sprawiedliwości, sprawowanego przez cywilne władze sądowe i prokuratorskie oraz spraw związanych z zapobiegawczą i wykonawczą służbą bezpieczeństwa publicznego.

W zakresie służby wojskowo-policyjnej Żandarmeria Wojskowa zobowiązana była do zapobiegania naruszaniu przepisów, mających na celu utrzymanie dyscypliny. W przypadku stwierdzenia takich naruszeń, organy Żandarmerii Wojskowej podejmowały czynności w postaci skierowania doniesienia bądź upomnienia lub zatrzymania sprawcy. Na podstawie zarządzeń komendantów garnizonów, żandarmi dokonywali eksmisji osób wojskowych z zajmowanych mieszkań i kwater służbowych.

Organy Żandarmerii Wojskowej były uprawnione, przy wykonywaniu zadań służbowych, do wzywania osób celem ich przesłuchania, dokonywania oględzin, rewizji domu i osoby, zwracania się w toku dochodzenia do władz, urzędów, organów zarówno wojskowych, jak i cywilnych o udzielenie niezbędnych wyjaśnień, swobodnego wchodzenia i poruszania się na terenach wojskowych i innych, sprawdzania tożsamości osób, w tym w drodze daktyloskopowania, wykonywania dokumentacji fotograficznej, a także stosowania środków przymusu, takich jak użycia kajdanek i siły fizycznej. Żandarmi mieli ponadto prawo do użycia broni, a także korzystali z praw warty wojskowej²⁹. W związku z tym byli uprawnieni do wydawania rozkazów, w zakresie wykonywania swoich obowiązków służbowych. Przedmiotowe obowiązki wykonywane były w służbie patrolowej, konwojowej, asystencyjnej oraz w trakcie czynności specjalnych (np. czynnościach na polecenie władz sądowych).

²⁹ szerzej: J. Rogalski, *Ochrona czynności służbowych organów żandarmerii w świetle kodeksu karnego wojskowego*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 1937, nr 2, s. 40-47.

W zakresie służby ochronnej Żandarmeria Wojskowa zabezpieczała sztaby wyższych dowództw, obszarów i urzędzeń wojskowych, a także wyznaczonych osób.

Regulacje normatywne spowodowały zakończenie przemian strukturalno-organizacyjnych Żandarmerii Wojskowej. Żandarmeria Wojskowa stała się pełnoprawnym organem ochrony prawnej i bezpieczeństwa armii. Jej liczebność i organizacja dostosowane zostały do ogólnej struktury wojska; podlegała Ministrowi Spraw Wojskowych, który między innymi dowodził bezpośrednio siłami zbrojnymi w czasie pokoju oraz odpowiadał za przygotowanie ich do działań wojennych. Dowództwo Żandarmerii Wojskowej podlegało bezpośrednio i było fachowym organem dowodzenia I wiceministra spraw wojskowych, opracowującym organizację Żandarmerii Wojskowej na stopie pokojowej, kierującym tokiem i organizacją wyszkolenia formacji oraz szkolnictwem, a także wydającym regulaminy i instrukcje³⁰. Żandarmeria Wojskowa realizowała zadania wynikające z właściwie określonych podstaw prawnych działalności. Podejmowane czynności skupione były na zapewnianiu bezpieczeństwa, spokoju i porządku publicznego w zakresie funkcjonowania wojsk i zachowań osób wojskowych. Prowadziła wstępne dochodzenia w sprawach karnych o czyny popełnione przez żołnierzy, w szczególności w sprawach o dezercje.

Na wypadek wybuchu działań wojennych, Żandarmeria Wojskowa miała spełniać zadania dla wykonywania których została wyszkolona i przygotowana. Dzielila się wtedy na Żandarmerię Krajową i Żandarmerię Polową. Zadania miały być skupione na udzielaniu pomocy dowódcom w zapewnieniu dyscypliny i porządku, a także zabezpieczeniu przed wypływaniem informacji. W trakcie przemieszczania wojsk Żandarmeria Wojskowa była zobligowana do utrzymywania porządku i karności kolumn. W tym celu wyłapywała maruderów i włączających się żołnierzy i odsyłała do macierzystych oddziałów odłączających się od kolumn żołnierzy. Żandarmi mieli regulować ruch na skrzyżowaniach dróg i podczas przepraw. W czasie postojów i stacjonowania Żandarmeria Wojskowa miała chronić i zabezpieczać dowództwa i sztaby, patrolować rejon zakwaterowania, przeciwdziałać szpiegostwu oraz chronić miejscową ludność cywilną przed napadami żołnierzy.

W czasie walk żandarmi mieli zabezpieczać tyły walczących wojsk w celu zapobiegania samowolnym oddaleniom żołnierzy z pola walki, ochrony rannych żołnierzy i kierowania ich do punktów opatrunkowych oraz przeciwdziałania grabieży i niszczeniu zdobyczy wojennych. Ich zadaniem miała być również pomoc przy ewakuowaniu ludności, przeszukiwanie terenów opuszczonych przez wroga, sprawowanie nadzoru nad ludnością cywilną wykorzystywaną do chowania zabitych i zbierania sprzętu wojskowego³¹. Powyższe zadania mieściły się w ramach służby ochronnej, sądowo-policyjnej oraz wojskowo-policyjnej. Jednocześnie nie przewidywano udziału Żandarmerii Wojskowej w toczeniu bezpośrednich walk z wojskami nieprzyjaciela.

Wybuch II wojny światowej spowodował realizację większości ustawowych zadań przez Żandarmerię Wojskową przy jednostkach liniowych. Żandarmi kierowali ruchem na drogach, przesłuchiwali dezertów, dokonywali aresztowań żołnierzy, a także ochraniali sztaby i dowództwa³². W Gdyni żandarmi doprowadzali poborowych unikających pełnienia służby, a także zatrzymywali podejrzewanych o szpiegostwo. W końcowej obronie Gdyni problemem byli natomiast dezertery oraz unikający walki, tzw. dekownicy³³. Maruderzy wysyłani byli na pierwszą linię frontu³⁴. Żandarmi pełnili służbę do chwili poddania miasta, a

³⁰ E. Kozłowski, *Wojsko Polskie 1936-1939. Próby modernizacji i rozbudowy*, Wyd. MON, Warszawa 1974, s. 90-91.

³¹ CAW, MSWojsk, Dowództwo Żandarmerii, I.3000.51.157, *Przeznaczenie i zasady użycia żandarmerii na terenie działań wojennych*, Projekt 1932 r.

³² Szerzej: W. Rezmer, *Żandarmeria Wojska Polskiego w 1939 roku*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości”, T. 35, PAN 1993, s. 297-298; również J. Suliński, *Rys historyczny Żandarmerii w kampanii wrześniowej*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Oficerskiej im. S. Czarnieckiego” 2000, nr 1, s. 215-232.

³³ G. Piwnicki, B. Zalewski, *Polski wrzesień 1939 w Gdyni*, Gdynia 2009, s. 214.

³⁴ B. Brzóska, *Wspomnienie z walk września 1939 roku o Gdynię i Kępę Oksywską, sporządzone w Ustce w 1974 roku*, Archiwum Muzeum Marynarki Wojennej w Gdyni, maszynopis, s. 14-15.

następnie, w zasadzie już na linii frontu, działali na Oksywiu i Obłuzu³⁵. W Pucku żandarmi miejscowego posterunku toczyli walki ogniowe z nieprzyjacielem zdobywającym miasto³⁶.

Na szczególną uwagę w walkach obronnych we wrześniu 1939 roku na Wybrzeżu zasługuje działalność Morskiego plutonu Żandarmerii w Helu, wchodzącego w skład Morskiego Dywizjonu Żandarmerii w Gdyni (wcześniej, w latach 1934-1937, funkcjonował posterunek Żandarmerii w Helu). Powstanie Morskiego plutonu Żandarmerii w Helu wiązało się to z utworzeniem Rejonu Umocnionego na Helu, jako obszaru szczególnie istotnego dla obronności państwa³⁷. Właściwość miejscowa tej jednostki organizacyjnej Żandarmerii Wojskowej rozciągała się na Półwysep Helski wraz z Zatoką Gdańską i wodami przybrzeżnymi od strony morza, do granic państwa na rzece Piaśnicy, na lądzie od Jeziora Żarnowieckiego do granicy z rejonem służbowym 1 Morskiego plutonu Żandarmerii, który zaczynał się 12 km za Puckiem w kierunku Wejherowa. Na terenie Rejonu Umocnionego Hel obowiązywały szczególne zasady bezpieczeństwa, a także ograniczenia dla ludności cywilnej w zakresie budowy nieruchomości, praw własnościowych, jak również pobytu czy zamieszkiwania na tym obszarze. Zezwolenia w obszarze tych zagadnień wydawane były przez władze wojskowe³⁸. Wprowadzono szczegółową kontrolę ruchu osobowego (w porcie handlowym i na dworcu kolejowym w Helu), którą wykonywali żandarmi wchodzący w skład Morskiego plutonu Żandarmerii Wojskowej na Helu. Do jednych z pierwszych i najważniejszych zadań stawianych przed żandarmami było przeprowadzenie ewakuacji ludności cywilnej (kobiet, dzieci, starych, niedołączonych mężczyzn) z terenu Rejonu Umocnionego po ogłoszeniu mobilizacji ogólnej. Warto zaznaczyć, że żandarmi realizowali te czynności bez pomocy Policji Państwowej czy władz administracyjnych, nieobecnych już wtedy na Półwyspie Helskim. Ewakuacja odbywała się w panice, dlatego żandarmi towarzyszyli ewakuowanej ludności również w podróży, aż do Gdyni³⁹. W czasie samych walk żandarmi koncentrowali się natomiast na zapewnieniu porządku w rejonach stacjonowania wojska oraz w przyfrontowych osiedlach. Prowadzili poszukiwania dezerterskie, pochodzących głównie z rozbitych jednostek pływających, organizując na nich obławy. Nadmienić należy, że ujętych szeregowych dezerterskich nie przekazywano, zgodnie z obowiązującymi przepisami, do Morskiego Sądu Wojennego w Juracie, ale na polecenie dowódcy Rejonu Umocnionego, kmdr. Steyera, wysyłano ich na linię frontu, umożliwiając w ten sposób dezerterskim rehabilitację⁴⁰. Część zatrzymanych doprowadzano do aresztu znajdującego się w siedzibie Żandarmerii. Żandarmi pełnili służbę ochronną siedziby dowództwa Rejonu Umocnionego. Służba wojskowo-policyjna koncentrowała się natomiast na patrolowaniu osiedli, dworca kolejowego, przystani portowej, skrzyżowań dróg, pensjonatów⁴¹ oraz legitymowaniu osób wojskowych i cywilnych. Pluton czuwał nad zabezpieczeniem Rejonu Umocnionego poprzez pełnienie służby patrolowej, realizowanej najczęściej pieszo, konno bądź rowerach, zatrzymywanie podejrzanych osób, legitymowanie w porcie pasażerów statków żeglugi przybrzeżnej, a na stacji kolejowej kontrolowanie przyjeżdżających lub odjeżdżających. Pluton miał do dyspozycji kompanię utworzoną z wartowników cywilnych, którzy strzelali przejść na wydzielonym terenie wojskowym⁴². W zakresie służby sądowo-policyjnej żandarmi realizowali czynności pomocnicze na rzecz

³⁵ *Służba i walka Żandarmerii Wojskowej*, wspomnienia plut. Jana Rosta, www.low1939.prv.pl, udostępnienie 8 lipca 2013 r., godz. 13.00.

³⁶ B. Żarczyński, *Wspomnienia ze służby...*, *op. cit.*, 49-50.

³⁷ Dekret Prezydenta Rzeczypospolitej z 21 sierpnia 1936 roku *o uznaniu półwyspu helskiego za rejon umocniony* (Dz. U. z 1936 r., Nr 71, poz. 512).

³⁸ Wydawanie zezwoleń wynikało z rozporządzenia Rady Ministrów z 8 marca 1937 roku *o wprowadzeniu ograniczeń w rejonie umocnionym Hel* (Dz. U. z 1937 r., Nr 21, poz. 133), wydanego na podstawie ustawy z 28 stycznia 1932 roku *o stosunkach prawnych w obszarach warownych i rejonach umocnionych* (Dz. U. z 1932 r., Nr 19, poz. 124).

³⁹ B. Żarczyński, *Wspomnienia ze służby...* *op. cit.*, s. 16-18.

⁴⁰ *Ibidem*, s. 26-27.

⁴¹ *Ibidem*, s. 30.

⁴² R. Witkowski, *Hel na straży Wybrzeża 1920-1939*, Wyd. MON, Warszawa 1974, s. 158.

Morskiego Sądu Wojennego, w szczególności w zakresie wykrywania i ścigania przestępstw. Żandarmeria Wojskowa realizowała dochodzenia wstępne, przekazując prokuratorowi wojskowemu przestępców z dowodami przestępstwa (dominującymi przestępstwami były samowolne oddalenia ze stanowisk pozycyjnych, dezercja z pola walki, maruderstwo, włamania do mieszkań prywatnych, zaniechania czynności obronnych). Żandarmi udzielali pierwszej pomocy na miejscu bombardowań czy ostrzału artyleryjskiego, gasili pożary, zabezpieczali mienie poszkodowanych⁴³. Zdarzało się, że sami prowadzili ostrzał samolotów zwiadowczych nieprzyjaciela⁴⁴. W ramach realizowanych zadań prowadzili czynności przeciwdywersyjne, tłumili również bunty wśród ludności cywilnej niechętniej dalszemu oporowi i wśród żołnierzy⁴⁵. Żandarmi przetrzymywali również nielicznych niemieckich jeńców⁴⁶, a także rekwirowali odbiorniki radiowe w celu uchronienia żołnierzy i ludności cywilnej przed wrogą propagandą⁴⁷. Żandarmeria Wojskowa w Helu współpracowała również z organami informacji wojskowej, w zakresie zabezpieczenia tajemnicy państwowej i wojskowej.

W czasie kampanii wrześniowej organy Żandarmerii Wojskowej aktywnie uczestniczyły w walkach prowadzonych przez Siły Zbrojne RP na Wybrzeżu. W toku dalszych działań wojennych żandarmi realizowali większość zadań okresu pokojowego, do chwili rozwiązania formacji w 1947 roku. W Gdyni Żandarmeria Wojskowa pojawiła się ponownie w 1990 roku, gdzie funkcjonowała początkowo w strukturze Wydziału, a od 1994 roku w strukturze Oddziału, z podlegającymi mu Placówkami Żandarmerii Wojskowej, w tym między innymi w Helu. Od 2011 roku w Gdyni funkcjonuje natomiast ponownie Wydział Żandarmerii Wojskowej, podległy Oddziałowi Żandarmerii Wojskowej w Elblągu.

Tekst opublikowany wcześniej w **Zeszytach Gdynskich Nr 8**, wydawanych przez **Wyższą Szkołę Komunikacji Społecznej w Gdyni**

Dr Rafał Poleć

Zainteresowania badawcze i dociekania naukowe dotyczą problematyki prawnej, regulującej funkcjonowanie Żandarmerii Wojskowej i wojskowych organów porządkowych np. w zakresie stosowania kontroli operacyjnych. Autor opracowań m.in.: *Kontrola operacyjna Żandarmerii Wojskowej, Żandarmeria Wojskowa jako organ działający na rzecz bezpieczeństwa w Siłach Zbrojnych RP, Policja i Żandarmeria Wojskowa-podstawy prawne współdziałania*. Adiunkt w WSKS.

⁴³ B. Żarczyński, *Wspomnienia ze służby... op. cit.*, s. 33.

⁴⁴ J. Walcharz, *Mój wrzesień w 1939 r.*, Archiwum Muzeum Marynarki Wojennej, sygn. 315, s. 6.

⁴⁵ zob. W. Pater, *Bunty w czasie obrony Helu w 1939 roku*, „Przegląd Morski” 1992, nr 1, s. 34-45.

⁴⁶ Por. A. Seroka, *32 dni obrony Helu*, Wyd. Pojezierze, Olsztyn 1979, s. 108 i n.

⁴⁷ B. Żarczyński, *Wspomnienia ze służby... op. cit.*, 54.